

УДК 504:631.147
© 2012

*Чухліб Ю. О., аспірант**

Полтавська державна аграрна академія

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Рецензент – доктор сільськогосподарських наук, професор В. М. Писаренко

Проаналізовано передумови та розроблено теоретико-методологічні положення з екологізації сільськогосподарського виробництва на основі системно-екологічного підходу. Виявлено фактори, що визначають організаційні, технологічні, економічні та соціальні аспекти переходу сільськогосподарського виробництва на екологічний спосіб господарювання. Зазначено, що для господарювання на екологічних засадах сільськогосподарське виробництво повинно розглядатися як стала еколого-економічна система, елементи якої функціонують як єдине взаємопов'язане ціле.

Ключові слова: екологізація, системний підхід, стале сільськогосподарське виробництво, екологічно безпечна продукція, органічне виробництво.

Постановка проблеми Кризова екологічна ситуація, що склалася в сфері землекористування за останні роки, потребує вирішення шляхом перегляду підходів до методів організації сільськогосподарського виробництва. Виходячи з цього, виникла необхідність в екологізації сільськогосподарського виробництва, тобто врахування природно-кліматичних, агроекологічних умов господарювання та екологічних наслідків інтенсифікації виробництва, водночас, забезпечуючи потребу в якісних і здорових харчових продуктах та сировині. Крім цього повинна враховуватися економічна ефективність розвитку підприємства та її відповідність вимогам сучасного ринку. Ведення сільськогосподарського виробництва на екологічних принципах забезпечується на основі формування сталих еколого-економічних господарських систем, що, в свою чергу, базуються на альтернативних, екологічно безпечних методах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питання екологізації сільськогосподарського виробництва та впровадження альтернативних систем землеробства, розвинуті в працях таких полтавських вчених як С. С. Антоненко,

В. М. Писаренко, М. М. Опара. Вони, зокрема, зазначають переваги біологізації сільськогосподарського виробництва, що підкріплені багаторічним практичним досвідом [1, 2, 7]. На необхідності наукового забезпечення сфери органічного виробництва в Україні за багатьма напрямками, в тому числі, комплексного районування земельних угідь, розробки порядку перехідного періоду та технологій вирощування сільськогосподарських культур, наголошується в дослідженнях О. І. Корніцької [4]. Макаренко Н. А., Коваленко М. П. висвітлюють питання розробки екологічно безпечних технологій вирощування сільськогосподарських культур [5]. Опара Т. В. пропонує екологізацію сільськогосподарського підприємства впроваджувати на основі складання еколого-економічних паспортів земельних ділянок [6], а П. М. Скрипчук, Г. М. Шевчук – шляхом проведення екологічного аудиту земель сільськогосподарського призначення [8]. Крім того, Г. М. Шевчук проводила аналіз придатності сільськогосподарських земель для органічного виробництва з використанням еколого-економічних показників [9].

Мета досліджень: проаналізувати передумови та розробити теоретичні положення з екологізації сільськогосподарського виробництва на основі дослідження закономірностей та механізмів побудови сталих еколого-економічних систем.

Завдання досліджень: на основі системного аналізу організації виробничого процесу розробити стратегію екологізації сільськогосподарського виробництва, використовуючи принципи органічного агровиробництва.

Методика досліджень. Методологічною основою дослідження є системно-екологічний підхід, за яким відбувається врахування всієї сукупності екологічних аспектів, їхніх системних властивостей та екологічних характеристик досліджуваних систем, а також особливостей спеціальних методів і процедур, що використовуються для їх дослідження [3].

* Науковий керівник – доктор сільськогосподарських наук, професор П. В. Писаренко

Результати досліджень. Внаслідок нераціонального й науково необґрунтованого ведення сільськогосподарського виробництва в аграрній сфері України на протязі багатьох років постійно збільшувався деструктивний вплив на природне середовище. У результаті цього виникла нагальна необхідність перегляду існуючих традиційних принципів господарювання та впровадження альтернативних методів сільського господарства. Тому як шлях вирішення екологічних проблем, що склалися, пропонується господарювання на засадах сталого розвитку, закладених на Міжнародній конференції ООН із навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро (Самміт «Планета Земля») в 1992 році, де був прийнятий «Порядок денний на XXI століття» («Agenda 21»). Згідно з ним збалансований розвиток будь-якої сфери виробництва повинен включати інтереси трьох сфер – економічної, екологічної та соціальної. Крім того повинні забезпечуватися всезростаючі матеріальні і духовні потреби населення, економічний ріст і розвиток – без деградаційного впливу на навколишнє середовище – шляхом раціонального використання природних ресурсів та екологічно безпечного господарювання.

За визначенням О. М. Царенка, *екологізація АПК – це безальтернативний шлях вирішення екологічних проблем агропромислового виробництва*. Її мета – збереження й відтворення природно-ресурсного потенціалу АПК, формування екологічно комфортного середовища для життя й діяльності населення, забезпечення його екологічно безпечною сільськогосподарською продукцією. Основні завдання екологізації АПК полягають у впровадженні ресурсозберігаючих, енергозберігаючих, маловідходних технологій у переробному комплексі, альтернативних систем землеробства з обмеженим використанням хімічних засобів підвищення врожайності і захисту рослин, з урахуванням асиміляційних здатностей агросфери [10].

Виходячи з вищенаведених тверджень, нами пропонується розглядати процес екологізації сільськогосподарського виробництва на основі системного підходу, за яким *об'єкт* дослідження (сільськогосподарська система) розглядається як сукупність елементів з їх зв'язками і характерними якостями, що функціонують як єдине ціле, задля виконання поставленої мети.

Системний підхід передбачає проведення комплексних міждисциплінарних досліджень та застосування універсальних методологічних підходів до процесу екологізації сільськогосподар-

ського виробництва. Крім того варто враховувати той факт, що остання повинна бути спрямована на всі сфери і процеси господарювання, а сільське господарство повинно розглядатися як система, керована природними й соціальними процесами, які, в свою чергу, тісно пов'язані з економікою.

Процес екологізації сільськогосподарського виробництва розглядається нами в розрізі застосування альтернативних систем господарювання. В основі впровадження альтернативних методів повинні лежати агроекологічні принципи, згідно з якими сільськогосподарське підприємство розглядається як еколого-економічна система, що базується на раціональних і екологічно обґрунтованих методах виробництва, забезпечуючи якість продукції й сировини, ефективність виробництва, а також мінімальний вплив на навколишнє середовище та ефективність виробництва.

У даному випадку під альтернативними системами розуміємо чотири основні з них: органічну, органо-біологічну, біологічну та біодинамічну. В нашому дослідженні за основу для подальшого розгляду беремо *органічну* систему сільськогосподарського виробництва, характерними особливостями якої є заборона на застосування синтетичних мінеральних добрив, пестицидів, регуляторів росту та кормових добавок. Комплекс агротехнічних заходів ґрунтується на суворому дотриманні сівозмін, введених до їх складу бобових культур, збереженні рослинних решток, застосуванні гною, компостів і сидератів, проведенні механічних культивувань, біологічних методів захисту рослин [7].

Таким чином, для екологізації агровиробництва необхідне проведення комплексного дослідження всіх аспектів та сфер сільськогосподарського підприємства для визначення його відповідності вимогам, закріпленим у стандартах органічного виробництва. Особливої уваги слід надавати агроекологічній оцінці ґрунтів, безпека і чистота яких є першочерговою вимогою.

У наведеній схемі (див. рис.) представлена стратегія екологізації сільськогосподарського виробництва на основі системного підходу, за якою система агровиробництва (відповідно до принципів системного підходу) складається з трьох підсистем:

Підсистема зовнішнього середовища (I рівень). Вона включає визначальні умови впливу на сільськогосподарське підприємство і розподіляється за такими ключовими напрямками, як: природно-кліматичні, екологічні, агроекологічні,

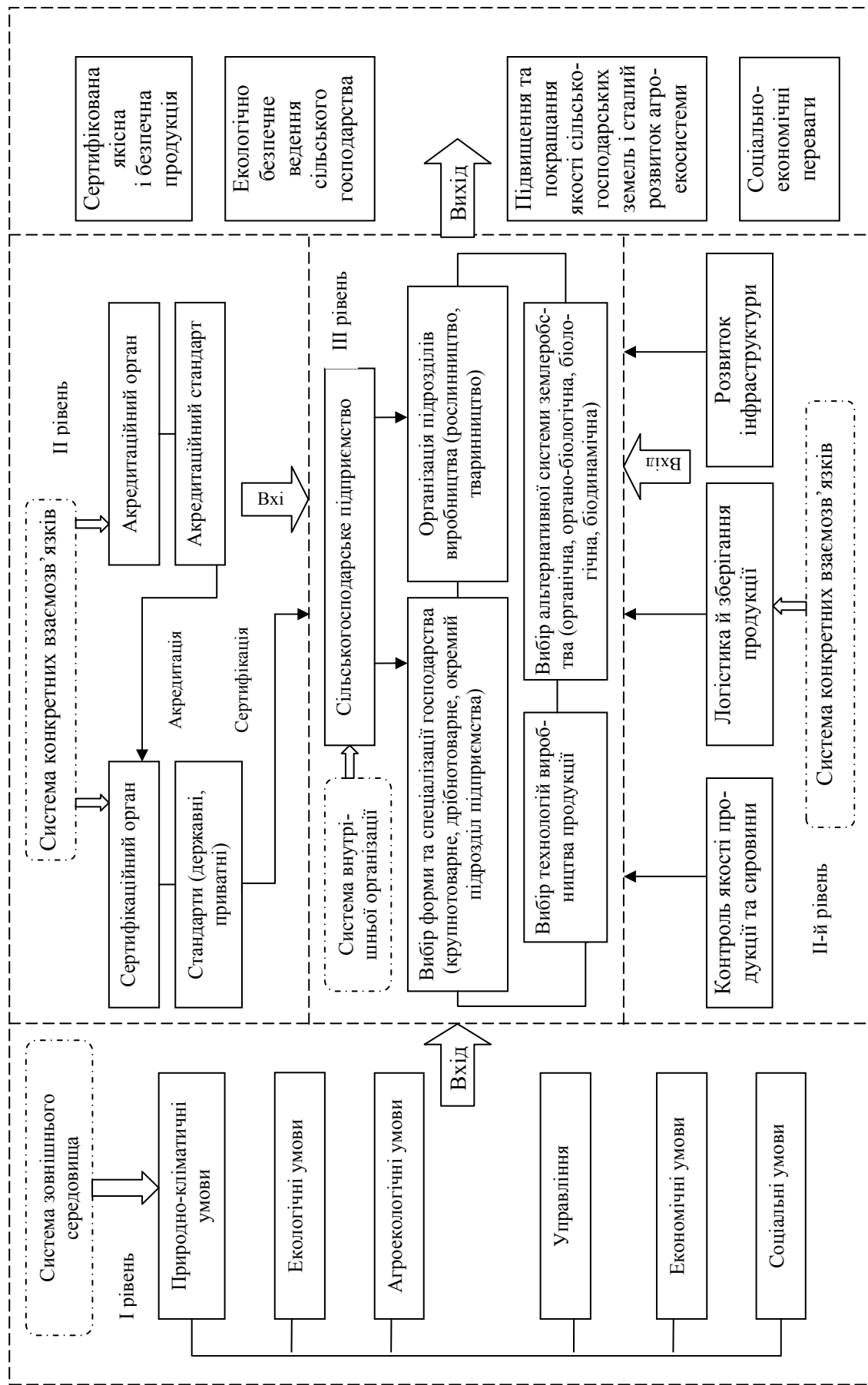


Рис. Стратегія екологізації сільськогосподарського виробництва на основі системного підходу*

*Джерело: власна розробка

сфера управління, економічні та соціальні умови. Всі разом вони є «вхідним» механізмом впливу на сільськогосподарське підприємство.

Підсистема конкретних взаємозв'язків (II рівень). Дана підсистема включає ключові взаємовідносини та зв'язки всередині конкретної сфери виробництва, які впливають на її функціонування та розвиток. У даному випадку для органічного виробництва визначальними процесами впливу є процеси підтвердження статусу виробника органічної продукції, для чого необхідне проходження сертифікації, що здійснюється на основі прийнятних стандартів органічного виробництва. Для отримання дозволу проведення сертифікації, сертифікаційний орган, у свою чергу, повинен пройти відповідну процедуру акредитації, тобто, підтвердження якості й законності своєї роботи. Крім того дана підсистема передбачає контроль за якістю продукції, виробленої підприємством, процесом її зберігання та доставки до споживача, а також комплексний розвиток інфраструктури виробництва й реалізації отриманої продукції. Всі ці аспекти також утворю-

ють «вхідний» механізм впливу на сільськогосподарське підприємство.

Підсистема внутрішньої організації (III рівень). Ця підсистема включає елементи й механізми внутрішньої організації сільськогосподарського підприємства, серед яких ключовими є: вибір форми й спеціалізації господарства; вибір кількості та виду підрозділів, які працюватимуть із використанням альтернативних методів господарювання; вибір визначеної альтернативної системи землеробства, а також вибір відповідних технологій виробництва сільськогосподарської продукції.

Як результат таких цілеспрямованих дій на «виході» із системи отримуємо сертифіковану якісну й безпечну для здоров'я продукцію, виробництво якої є безпечним для навколишнього середовища й сприяє підвищенню якості сільськогосподарських земель.

Детальніше окремі ключові елементи підсистем організації сільськогосподарського виробництва на екологічних засадах представлено в таблиці.

Елементи системи екологізації сільськогосподарського виробництва

Природно-кліматичні, екологічні, агроекологічні умови	Економічні умови	Соціальні умови	Технологічні умови
Клімат	Формування внутрішнього ринку органічної продукції	Охорона навколишнього середовища, стан екосистем	Агроекологічна оцінка земель
Рельєф	Підвищення конкурентоздатності органічної продукції та попиту на неї	Якість і безпека харчової продукції та сировини	Технології альтернативного землеробства
Експлікація ґрунтів	Економічне стимулювання (субсидування, дотації)	Стан здоров'я і добробуту населення	Еколого-економічне обґрунтування структури господарства і впорядкування угідь
Природні об'єкти навколишнього середовища (водні джерела, ліси)	Податкова та цінова політика	Екологічна просвіта та агроекологічна освіта	Організація системи обробітку ґрунту
Екологічна характеристика району (стан атмосферного повітря, ґрунту, води)	Економічне страхування підприємств та екологічних ризиків	Підготовка й перепідготовка професійних кадрів	Еколого-економічне обґрунтування сівозмін
Розташування об'єктів забруднювачів навколишнього середовища (промислові підприємства, звалища, автомагістралі)	Зменшення витрат виробництва на зовнішні ресурси	Забезпечення робочими місцями сільського населення	Організація системи удобрення сільськогосподарських культур
Еколого-агрохімічна оцінка земель сільськогосподарського призначення	Земельна політика	Підвищення рівня життя сільського населення	Організація системи захисту від шкідників і бур'янів

Джерело: власна розробка

Варто зазначити, що для розвитку і становлення екологізації сільськогосподарського виробництва в Україні на основі альтернативних систем господарювання існує об'єктивна необхідність. Передусім це стосується проведення наукових досліджень із розробки моделі і стратегії переходу на органічні методи господарювання. Ці дослідження повинні бути комплексними й включати всі необхідні аспекти стосовно раціональної й науково обґрунтованої організації агровиробництва та провідні чинники, що є визначальними на етапі переходу до органічного виробництва. На основі цього повинні формуватися теоретичні положення і практичні рекомендації щодо організації альтернативних систем сільськогосподарського виробництва.

Висновок. Таким чином, на основі системного підходу, як методологічної бази дослідження,

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Антонець С. С.* Регіональний аспект біологізації землеробства: напрямки досліджень, здобутки і перспективи / С. С. Антонець, В. М. Писаренко, М. М. Опара // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2001. – № 4. – С. 15–19.
2. *Антонець С. С.* Коли Україна зрозуміє свою планетарну місію? / С. С. Антонець, В. М. Писаренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – № 2. – С. 4–6.
3. Екологічне управління: Підручник / Шевчук В. Я., Саталкін Ю. М., Білявський Г. О. [та ін.]. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.
4. *Корніцька О. І.* Органічне виробництво: основні напрями наукового забезпечення / О. І. Корніцька // Агроекологічний журнал. – 2011. – № 3. – С. 26 – 30.
5. *Макаренко Н. А.* Науково-методичні підходи щодо вирішення питання екологічної безпеки у галузі рослинництва / Н. А. Макаренко, М. П. Коваленко // Агроекологічний журнал. – 2010. – № 4. – С. 31–36.
6. *Опара Т. В.* Екологізація АПК як необхідний етап при виробництві екологічно безпечної продукції в регіоні / Т. В. Опара // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і приро-

ми визначили, що екологізація сільськогосподарського виробництва включає в себе комплекс взаємопов'язаних процесів та елементів, які об'єднані спільною метою – отримання якісної і безпечної харчової продукції та сировини, забезпечення сталого й ефективного виробництва, поліпшення якості сільськогосподарських земель. Для ефективного впровадження процесу екологізації необхідно враховувати особливості всіх елементів, які утворюють систему виробництва. Все це досягається за рахунок ефективної взаємодії природних, виробничих, соціальних факторів та сфери управління, які визначають технологічні й організаційно-економічні заходи, завдяки яким відбувається вирішення поставлених задач.

7. *Опара Т. В.* Органічне землеробство: з досвіду ПП «Агро-екологія» Шишацького району Полтавської області. Практичні рекомендації / Антонець С. С., Антонець А. С., Писаренко В. М. [та ін.]. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – 200 с.
8. *Скрипчук П. М.* Соціально-екологічний аспект органічного землеробства / П. М. Скрипчук, Г. М. Шевчук // Еко- и агротуризм: перспективи розвитку на локальних територіях: тези докл. II Международной науч.-практ. конф., 22–23 апр. 2010 г., г. Барановичи, Респ. Беларусь / редкол.: В. Н. Зуев (гл. ред.) [и др.]. — Барановичи: РИО БарГУ, 2010. – 280 с.: илл.
9. *Шевчук Г. М.* Еколого-економічне обґрунтування органічного сільськогосподарського виробництва (на прикладі Рівненської області) / Г. М. Шевчук // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4, Т. 1. – С. 241–251.
10. *Царенко О. М.* Економічні проблеми виробництва екологічно чистої агропромислової продукції (теорія і практика) / О. М. Царенко. – К. : Аграрна наука, 1998. – 256 с.